

SAM KEAN

zločiny ve jménu vedy

*Příběhy o tom, jak nás
může touha po poznání
zavést na temnou stranu...*

SAM KEAN

Zločiny ve jménu vědy

*Příběhy o tom, jak nás
může touha po poznání
zavést na temnou stranu...*

Grada Publishing

*Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy
Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být
reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího
písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.*

SAM KEAN

Zločiny ve jménu vědy

Přeloženo z anglického originálu knihy Sama Keana *The Icepick Surgeon*,
vydaného v roce 2021 nakladatelstvím Little, Brown and Company,
Hachette Book Group, New York, USA.
Copyright © 2021 Sam Kean
Original title: Sam Kean, The Icepick Surgeon
All rights reserved.

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
obchod@grada.cz, www.grada.cz
tel.: +420 234 264 401
jako svou 8669. publikaci

Přeložil Petr Somogyi

Odpovědná redaktorka Danuše Martinová
Obálka, grafická úprava a sazba Eva Hradiláková
Počet stran 352
První vydání, Praha 2022
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Czech edition © Grada Publishing, a.s., 2022

*Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami
nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.*

ISBN 978-80-271-6659-6 (ePub)
ISBN 978-80-271-6658-9 (pdf)
ISBN 978-80-271-3259-1 (print)

Obsah

Prolog: Kleopatřino dědictví	7
Úvod	11
1. Pirátství: Biolog pod vlajkou se zkříženými hnáty	17
2. Otročství: Úplatný lovec motýlů	40
3. Vykrádání hrobů: Jekyll & Hyde, Hunter & Knox	66
4. Vražda: Profesor a správce	87
5. Týrání zvířat: Válka proudů	104
6. Sabotáž: Válka o kosti	131
7. Křivopřísežnictví: Eticky nepřijatelné	155
8. Ambice: Chirurgie duše	184
9. Špionáž: Kabaretní představení	211
10. Mučení: Bílá velryba	239
11. Zanedbání péče: Sex, moc a peníze	264
12. Podvod: Superžena	292
Závěr	309
Dodatek: Budoucnost zločinu	315
Poděkování	330
Literatura	331
Rejstřík	348

Mnozí říkají, že velkého vědce z vás udělá intelekt.

Není to pravda: to, co potřebujete, je charakter.

Albert Einstein

*Jediné, co k tomu mohu říct, je to, že zákony je možné
porušit různým způsobem, ale pokud chce nějaký ctihodný muž
provést vědecký experiment, zákon přimhouří oko.*

Dr. Thomas Rivers

Prolog:

Kleopatřino dědictví

První eticky pochybný vědecký experiment nenavrlh podle legendy nikdo jiný než královna Kleopatra.

Během její vlády (51–30 př. n. l.) si starověcí egyptští vědci totiž začali klást následující otázku: Kdy je možné přesně určit, zda se v děloze těhotné ženy nachází chlapec, nebo děvče? Odpověď neznal nikdo, Kleopatra tedy vybrala několik služebných, které se měly stát součástí ďábelského plánu.

Nebylo to poprvé, kdy se královna zajímala o lékařskou vědu. Podle starověkých pramenů – které potvrzují i současní historikové – se Kleopatra živě zajímala o práci svých dvorních lékařů. Sama vynalezla velmi pochybný léčivý přípravek proti vypadávání vlasů: mast ze zuhelnatělých myší a koňských zubů, do níž se přidaly ještě další přísady: sádlo z medvěda, morek z kostí jelena, listy rákosu a med. Mast se vtírala do pokožky hlavy do té doby, než začal „rašit“ nový porost. Ještě děsivější historku popsal řecký historik Plútarchos: Kleopatra prý s oblibou zkoušela různé jedy na vězních. Začala nejdříve s výtažky z různých rostlin a postupně přecházela k podávání zvířecích jedů. Dokonce fascinovaně sledovala souboje různých jedovatých živočichů a snažila se uhodnout, kdo vyhraje. Znalost práce s jedy se jí hodila ve chvíli, kdy se rozhodla ukončit svůj život tak, že se nechala uštknout jedovatým hadem do prsu – na základě svých pozorování to považovala za relativně bezbolestnou smrt.

Trávit vězně jen pro zábavu je hrozné, ale experimenty s nenarozenými dětmi jsou proti tomu naprostá zvrhlost. Nevíme, proč otázka určení pohlaví nenarozeného dítěte Kleopatru tolik trápila. Kdykoliv však byla některá

ze služebných odsouzena k smrti (u Kleopatřina dvora to byla zřejmě běžná věc), postupovala královna vždy stejným způsobem. Pokud byla služebná náhodou už těhotná, přiměla ji Kleopatra pozřít některou ze škodlivých látek, o nichž bylo známo, že vyvolají potrat. Následně pak přikázala někteřému z otroků, aby služebnou znásilnil a přivedl ji do jiného stavu. Po uplynutí určité doby nechala otevřít její břicho a vyjmout plod z dělohy. Zprávy o výsledcích „experimentu“ se liší, ale údajně dokázala Kleopatra rozlišit pohlaví plodu po 41 dnech od početí. Dokázala tak, že se o pohlaví dítěte rozhoduje už v raných fázích těhotenství. Celý experiment tedy považovala nakonec za úspěšný.

Tato historka se ovšem dochovala jen v jediném prameni: v *talmudu*. Musíme proto k této informaci přistupovat velice opatrně. Kleopatra měla velmi mnoho nepřátel, kteří o ní s oblibou šířili různé pomluvy. A těžko si vymyslíte historku, jež by na královnu mohla vrhat ještě horší světlo. Navíc to celé podle poznatků moderní lékařské vědy nedává moc smysl. Šest týdnů po početí má lidský plod oči, nos a náznaky prstů, ale měří jen něco přes centimetr a nemá genitálie. Rozlišit tak chlapce od dívek je nemožné. (Genitálie se u plodu vytvářejí v devátém týdnu těhotenství, kdy je plod asi pěticentimetrový.) I když tedy odhlédneme od toho, že by mohlo jít o propagandu, Kleopatra mohla těžko provést experiment v této podobě.

Ať se ale jedná o legendu, nebo ne, celé generace považovaly tento příběh za pravdivý. A to o něčem vypovídá. Kleopatra byla mocná i nenáviděná vládkyně a barvitý hororový příběh upoutal představivost lidí. Předpokládáme, že tyranští vládci budou dělat podobné hrozné věci. Příběh nás však upozorňuje ještě na něco jiného: je v něm přítomný jeden prastarý a znepokojivý archetyp, který rezonoval už ve starověku. Existence člověka, jenž je něčím natolik posedlý, že je pro nalezení odpovědi schopen zajít až příliš daleko. Dnes takové lidi označujeme jako šílené vědce.

Šílenství šíleného vědce je zvláštní. Obvykle si nemumrlají nesmysly ani vás nepřesvědčují o bláznivých konspiračních teoriích. Naopak: obvykle uvažují naprosto logicky. Kleopatra údajně prováděla experimenty jen na služebných, které byly tak jako tak odsouzeny k smrti. Pokud tedy stejně

zemřou, uvažovala, proč by nemohly ještě posloužit k něčemu užitečnému? Jakmile se takto rozhodla, postarala se nejdříve o to, aby služebné nebyly před zahájením experimentu těhotné (aby se tím nezkreslovaly výsledky). Pak zaznamenala přesné datum jejich násilného oplodnění, aby poté mohla přesně určit stáří plodu. Pokud se na celou tu hrůzu budeme dívat jen jako na experiment, tak Kleopatra postupovala naprosto správně.

Podíváme-li se ale na tento „experiment“ jako na celek, tak na něm pochopitelně nic správného nebylo. Kleopatřina posedlost najít odpověď ji natolik zaslepila, že zcela rezignovala na jakoukoliv slušnost a soucit. Hledala řešení problému za každou cenu. Problém šílených vědců tedy nespočívá v tom, že by nedokázali uvažovat logicky nebo neměli dostatek vědeckého důvtipu. Mají naopak těchto schopností *až příliš*, což je dovede k popření vlastní lidskosti.

Úvod

V naší společnosti považujeme vědce za dobré lidi – většinou. Jsou sympatičtí, chytří, racionální a dovedou zkoumat svět s chladným odstupem. Někdy se ale stane – tak jako v případě Kleopatry –, že je ovládne posedlost. Převrátí všechno naruby a z ušlechtilého procesu hledání učiní cosi temného. Postihne-li vás tato kletba, pak náhle vědění neznamená všechno – nic kromě něj totiž už neexistuje.

Tato kniha se snaží prozkoumat, co přiměje muže a ženy, aby ve jménu vědy překročili tuto hranici a spáchali různé zločiny a pochybení. Každá kapitola se věnuje jinému zavrženíhodnému činu: podvodu, vraždě, sabotáži, špionáži, vykrádání hrobů a podobně – bude to cesta po všech zákoutích umění zločinu. Popisované příběhy jsou někdy skutečně barvité, ale temným způsobem: koho by nebavila dobrá pirátská historka nebo výživný příběh o zradě a pomstě? Z některých nám bude i po staletích běhat mráz po zádech. Další byly ve své době propírány na prvních stránkách všech novin, na jiné od počátku padl závoj zapomnění, i když šlo o skutečně senzační záležitosti. Na následujících stránkách některé takové příběhy oživíme a pokusíme se zjistit, co vede člověka k tomu, aby různá nepřekročitelná tabu porušoval.

Všechny příběhy nám navíc odhalí překvapivé skutečnosti o tom, jak funguje věda. Víme, jak obvykle dochází k novým objevům. Někdo si všimne neobvyklého přírodního jevu nebo ho náhle osvítila myšlenka, jak funguje nějaký proces nebo jak by se mohla chovat nějaká částice. Své hypotézy pak otestují pomocí experimentů nebo přímo v terénu. Pokud mají štěstí, tak všechno dopadne podle jejich představ. Většinou na ně ale čekají potíže: experimenty se nezdaří, seberou jim peníze na výzkum, zkostnatělí kolegové

nejdou ochotni nové výsledky akceptovat. Pokud jsou vědci dost vytrvalí a nashromáždí tolik důkazů, že je už není možné ignorovat, je jejich práce přijata. Vědec vstoupí mezi oslavovanou intelektuální elitu. Z nově objeveného způsobu léčby nebo z nové interpretace toho, jak funguje vesmír, má pak většina společnosti prospěch. Zvládnout tento vědecký očistec vyžaduje určitý typ osobnosti: musíte být velmi trpěliví a ochotní hodně obětovat. Právě proto naše společnost tradičně vnímá vědce jako hrdiny. Věda však není jen řetězec izolovaných objevů. Stejně jako celá společnost, i věda se v poslední době musela sama nad sebou zamyslet, zvážit morální hlediska a pochopit, kdy slouží dobru a kdy zlu. Nadále živá je i otázka, kudy přesně vede ve vědě hranice mezi dobrem a zlem – i vědci se tedy musí nějak vyrovnat se svými hříchy.

Ještě překvapivější je možná zjištění, že neetický přístup k vědě často implikuje i chybný přístup k řešení problému. Morálně pochybný výzkum je často pochybný i z vědeckého hlediska. Na první pohled to moc nedává smysl. Koneckonců lidé často tvrdí, že vědění jako takové nemůže být špatné nebo dobré, záleží pouze na tom, jak ho lidé využijí. Věda je ale současně kolektivní činnost: někdo jiný musí výsledky zkontrolovat, ověřit a akceptovat. Lidé se často ocitnou uprostřed celého procesu, a jak vyplývá z příběhů v této knize, tak věda, která nebere ohledy na obavy ostatních nebo trvale pošlapává lidská práva, nemůže nikdy dosáhnout toho, o čem usiluje. V lepším případě to vede jen ke sporům ve vědecké komunitě a k mrhání časem i úsilím vědců v nekonečných hádkách. V horším případě taková věda přímo podřívá kulturní a politické svobody, které jsou pro její vlastní fungování nezbytné. Bude-li věda škodit lidem a zrazovat je, poškodí tím a zradí jen sama sebe.

Právě z těchto důvodů jsou následující příběhy zajímavé i pro širší okruh čtenářů. Jen málokdy se někdo narodí jako budoucí padouch vědy, podobně jako se zrodila bohyně Pallas Athéna z hlavy Dia rovnou v plné zbroji. Ve většině případů eroduje morálka těchto lidí postupně a jedná se o bolestivý proces. Pokud pochopíme, čeho se tito vědci dopustili a proč se domnívali, že dělají všechno správně, budeme snad schopni rozpoznat podobně

pomýlenou argumentaci i v současném výzkumu a možná dokonce i zabráníme budoucím problémům. Zkoumání narušených skutků vlastně představuje *příležitost* zjistit, jak se těmto temným podnětům vyhnout a jak ukázat ostatním lepší směr.

Souběžně se u mnoha příběhů zaměříme i na to, jaká se za těmito temnými činy skrývá psychologická motivace. Jací jsou tedy zločinci, kteří mají zálibu ve vědě? Čím se liší od ostatních „běžných“ zločinců? Jak jim při zločinech pomáhá jejich inteligence a elitní vzdělání? Například v kapitole 4 se seznámíme s neuvěřitelným případem vraždy na Harvardově univerzitě, kdy profesor lékařské fakulty použil své znalosti anatomie k tomu, aby zabil a rozčtvrtl jednoho ze správců této instituce. (Stal se druhým absolventem Harvardovy univerzity, který skončil na popravišti – v jiné kapitole se seznámíme s člověkem, který se skoro stal tím třetím.) Hodně lidí si myslí, že pokud je někdo inteligentní, plyne z toho, že je současně osvícený a morální. Důkazy ale svědčí o něčem úplně jiném.

Bude nás také zajímat, jak vědci obhajují své hříchy sami před sebou i před ostatními. Psychologové identifikovali několik postupů, které vědci používají k ospravedlnění svých kroků a minimalizování vlastní viny – něco jako manuál na téma „proč dělají hodní učenci zlé věci“. Za prvé, vědci mají sklony překročit etické hranice ve chvíli, kdy pocítují mimořádně silný tlak na splnění svých úkolů. Ničemově ve službách vědy rovněž s oblibou používají eufemismy, jimiž zastírají své činy, a to dokonce sami před sebou. Nebo předvádějí složitou mentální aritmetiku, jejímž cílem je dokázat, že to dobré, co udělali v minulosti, nějak „vymaže“ všechny škody, které napáchají dnes.

Vědci velmi často podléhají tunelovému vidění. Není tajemstvím, že při vědecké práci se musíte na svůj úkol především silně koncentrovat. Vedlejší účinkem této koncentrace je právě tunelové vidění. Někdo se natolik ponoří do práce, že nevnímá nic kolem sebe a celý svůj život podřídí jen tomu, aby dosáhl kyženého cíle. A obětuje tomu klidně i veškerou etiku. V takovém případě vůbec neuvažuje o tom, jestli je jeho výzkum morální nebo nemorální. V kapitole 2 se dočtete, jak se mnozí slavní evropští vědci 17. a 18. století – včetně velikanů jako Isaac Newton a Carl Linné – přizívali

na transatlantickém obchodu s otroky, aby mohli ze vzdálených zemí získat vzorky a informace, které potřebovali. Z pramenů vyplývá, že jen málokterý z nich se zamyslel nad tím, že svou prací vlastně podporuje otroctví.

Jindy se zase etika obrátila naruby. Věda nám obvykle připadá (ve srovnání třeba s politikou) jako něco čistého. Vědci nás přece zbavili tolika útrap – objevili léky, které zachraňují naše životy, a technologie, jež uspoří lidskou práci. Vědci jsou na své výsledky právem pyšní. Velmi snadno ale upadáme do pasti zkratky, že věda rovná se dobro, a hotovo. Z tohoto úhlu pohledu musí být vše, co podporuje vědecký pokrok, pozitivní. Věda je cílem sama o sobě a sama si poskytne morální rozehřešení. Vědci, kteří mají mylné představy o své velikosti, často podléhají bludu o tom, že účel světi prostředky. Přesvědčí sami sebe o tom, že jejich výzkum povede ke vzniku nové vědecké utopie, jejíž konečný přínos mnohonásobně převýší jakékoliv utrpení, které mohla jejich práce krátkodobě způsobit. V kapitole 5 uvidíme, jak do této pasti upadl Thomas Edison a týral psy a koně elektrickým proudem jen proto, aby dokázal nadřazenost systému generování elektřiny, kterému dával přednost. A to není všechno – v kapitole 7 bude řeč o tom, jak se součástí snahy vymýtit pohlavně přenosné choroby někdy stávaly i takové věci, že vědci záměrně infikovali pacienty kapavkou nebo syfilidou, aby je pak mohli studovat. Zdůvodnění bylo v obou případech podobné: když se kácí les, létají třísky. Pokud ale ve jménu vědeckého pokroku obětujeme vlastní morální zásady, skončí to často tím, že nebudeme mít ani jedno.

Kromě odůvodňování je tu další zajímavá otázka: čím jsou zločiny vědců tak jedinečné? Pokud něco provedou běžní lidé, obvykle to dělají pro peníze, moc nebo něco nízkého. Vědci se vydají na temnou stranu kvůli poznání – chtějí prohloubit naše chápání světa. Mnohé v knize popsané zločiny jsou velmi komplexní a je za nimi různorodá motivace. Lidé jsou totiž složití. Všechny ale mají jednu věc společnou: můžeme za nimi vidět faustovskou touhu po vědění. V 19. století představovalo pitvání lidského těla společenská tabu, proto museli lékaři využívat placené služby vykradčů hrobů. Překročit hranici povoleného byla jediná možnost, jak získat znalosti, po nichž dychtili. Existovali dokonce anatomové, kteří kradli těla

z hrobů osobně nebo je odkoupili od vrahů. Byli svou prací a výzkumem natolik posedlí, že je nic jiného nezajímalo. V rámci tohoto procesu dali v sázku i svoje vlastní lidství.

Uvedené příběhy nemají být jen děsivé historky, které mají rozptýlit a zároveň postrašit studenty – moderní věda se dodnes potýká s jejich následky. Vraťme se ke zmíněné problematice otroctví. Mnohé exponáty, jež byly získány prostřednictvím obchodu s otroky, se staly základem těch nejslavnějších muzejních sbírek a jsou v nich dodnes vystaveny. Tato muzea by bez otroctví neexistovala, což znamená, že propojení vědy a otrokářů existuje i po mnoha staletích. Nebo se zamysleme nad pokusy, které prováděli nacističtí lékaři během druhé světové války na zajatcích. Nechávali je například dlouho v ledové vodě, aby mohli zkoumat účinky podchlazení. Jednalo se o barbarské metody, které často vedly ke zmrzačení nebo úmrtí jejich obětí. Avšak v některých případech jsou to dodnes jediná reálná data, která máme k dispozici o tom, jak lze někoho v krajní nouzi oživit. Jak bychom tedy měli z etického hlediska postupovat? Měli bychom tato data využít, nebo se tvářit, že neexistují? Čím bychom projeвили větší respekt obětem těchto nelidských pokusů? Zlo může ovlivňovat vědu ještě velmi dlouho poté, kdy jeho pachatelé opustili tento svět.

Kromě historek z minulosti najdete v knize i několik příběhů z nedávné doby, které si mnozí z nás ještě velice dobře pamatují. Do knihy je zařazena i příloha věnovaná fascinující budoucnosti zločinu. Jakých temných činů se mohou vědci dopustit v následujících stoletích? V některých případech (například když bude řeč o zločinech, jichž se můžeme dopustit, až budeme kolonizovat Mars a další planety) můžeme předpokládat, co by se mohlo stát, pokud se podíváme na události, k nimž došlo při polárních expedicích. Lidé při nich někdy kvůli bezútesnému prostředí, v němž se mohli soustředit jen na boj o vlastní přežití, přišli o rozum. Pro jiné situace ale žádný precedens nemáme. Jaké můžeme očekávat nové zločiny, až budeme všichni doma používat programovatelné roboty nebo až svět zaplaví levné a všudypřítomné genetické inženýrství?

Tato kniha se pokouší spojit dramatické příběhy vědeckých objevů s tak trochu „zakázaným“ vzrušením při četbě o skutečných zločinech. Začneme na úsvitu vědy v 17. století a dostaneme se až k hi-tech kriminalitě budoucnosti. Navštívíme různá zákoutí naší planety. Pokud k sobě budeme upřímní, budeme muset připustit, že každý z nás se už někdy stal obětí nějaké posedlosti nebo porušil pravidla, aby dostal něco, po čem opravdu touží. Málokdo z nás se však zaprodal natolik jako protagonisté této knihy. Rádi bychom všichni považovali vědu za progresivní sílu, která přináší světu především dobro. Většinou tomu tak je. Většinou.

1.

Pirátství: Biolog pod vlajkou se zkříženými hnáty

Soudce udeřil kladívkem a v tu chvíli William Dampier zahanbeně sklonil hlavu. Jeden z nejoslavovanějších vědců své doby se právě stal odsouzeným zločincem.

Byl červen roku 1702 a tato scéna se odehrála na čerstvém, solí vonícím mořském vzduchu na palubě válečné lodi, kde zasedal námořní soud. Všichni přítomní věděli, že prokázat oprávněnost většiny obvinění proti Dampierovi bude skoro nemožné. Obvinění z vraždy bylo chabé, obvinění z toho, že byl neschopným navigátorem, pak bylo přímo směšné. Dampier měl dlouhé zplhlé vlasy, skleslý pohled a kruhy pod očima, nicméně byl jedním z nejlepších žijících navigátorů, světově uznávaný expert na větry, mořské proudy i počasí. Při přelíčení se ale nemohl zbavit pocitu, že je soud rozhodnutý ho nějakým způsobem potrestat, ať už by to mělo být za cokoliv. A přesně to se také stalo: soudci ho shledali vinným z toho, že na poslední plavbě zbil svého poručíka holí, a označili ho za „osobu, která není hodna cti sloužit jako kapitán na jakékoliv z lodí Jejího Veličenstva“. Vyměřili mu pokutu ve výši tří ročních platů a na místě ho propustili z britského námořnictva.

Dampier se odpotácel z paluby jako zlomený muž, který cítí jen hořkost. Jak mu to mohli udělat? Byl jedním z největších přírodovědců své doby – později se k němu jako ke svému učiteli dokonce hlásil samotný Charles Darwin. Zprávy o jeho neuvěřitelných dobrodružstvích ovlivnily i autory

knih jako *Gulliverovy cesty* nebo *Dobrodružství Robinsona Crusoe*. Dampier toho v životě dosáhl skutečně hodně, vládnoucí vrstvy přesto neměly pochyby o tom, že se nejméně jednoho zločinu dopustil. Byl to vynikající vědec a skvělý navigátor, to bylo jasné. Kromě toho ale byl po většinu života také pirátem.

Vzhledem k tomu, že Dampier pocházel z chudé rodiny a že se jeho největší vášní stala biologie, nijak ani nepřekvapuje, že se kvůli tomu snížil k pirátství. Ve čtrnácti letech osířel a rozhodl se vydat na moře. Na palubě obchodní lodi navštívil Newfoundland a Javu. Následně vstoupil do královského válečného námořnictva, jeho neštěstími sužovaná služba však neměla dlouhého trvání. V dubnu 1674, ve věku dvaadvaceti let, se ocitl v Karibiku a po určitém tápání se nakonec usadil v zátoce Campeche na východě Mexika, kde se začal živit obchodováním s kampeškovým dřevem. Z tohoto dřeva se získávalo velmi kvalitní a cenné barvivo. Dampier tehdy popisoval své kolegy dřevaře jako nesourodou komunitu, jejíž členové se nejraději „tři nebo čtyři dny opjeli a stříleli přitom z pušek ... nikdy by se nepodřídili žádné světské moci, zajímali se jedině o své špatnosti“. Dampierovi pravděpodobně hýření také nebylo cizí, ale našel si čas i na dlouhé vycházky do okolí zátoky Campeche, kde žasl nad tvory, o nichž dosud slychal jen v námořnických historkách: pozoroval dikobrazy a lenochody, kolibříky i mravenečníky. Pro milovníka přírody byla tato krajina učiněný ráj.

Dampierovy problémy začaly v červnu 1676, na počátku léta, kdy jsou dny tak nádherné, že práce na čerstvém vzduchu je něco jako odměna. Ostatní dřevaři se vyhřívali na slunci, ale Dampier si všiml, že se vítr začíná chovat trochu podivně: „Chvilí vanul jižním směrem, pak se zase stočil k východu.“ Poté se nad jejich hlavami objevilo obrovské hejno fregatek. Tito ptáci obvykle doprovázeli k pobřeží připlouvající lodě, takže jejich přítomnost všichni považovali za dobré znamení – možná se blíží lodě se zásobami. Dampier si však dělal starosti. Ptáčí hejno bylo obrovské a vypadalo to, jako

*Pirát a biolog William
Dampier měl jakožto vědec
velký vliv na Charlese
Darwina, současně to byl
ale násilník a velký rošťák.
Autorem obrazu je
Thomas Murray.*

*(Další ilustrace k této i ostat-
ním kapitolám najdete na
[samkeen.com/books/the-ice-
pick.surgeon/extras/photos](http://samkeen.com/books/the-ice-pick.surgeon/extras/photos).)*

by fregatky spíše před něčím prchaly. Nejpodivněji si však počínal nedaleký potok. V Campeche byly záplavy na denním pořádku, často se stávalo, že muži vstali ráno z postele a kolem nich byly všude bahnité kaluže. Ten den ale potok začal náhle mizet – jako by ho někdo vysál obřím brčkem a nechal v korytu jen zbytky vody.

Dva dny po těchto věšteckých událostech se na nebi objevily temně černé mraky a záhy se rozpoutalo skutečné peklo. Žádný z dřevařů tak silnou bouří ještě nezažil. Déšť je bičoval takovou silou, že byli úplně oslepení. Vítr ničil jedno po druhém jejich obydlí, dokud nezůstal stát jen jediný přístřešek. Muži se potáceli bahnem, aby se mohli pod poslední střechou ukrýt, křičeli jeden na druhého a snažili se podepřít toto poslední útočiště dřevěnými tyčemi a lany přivázanými k pahýlům stromů v okolí. Přístřešek bouři i tak sotva odolal. Promočení od hlavy až k patě se trásli a mačkali uvnitř několik hodin. Když vyšli ven, ocitli se v úplně jiném světě. V předtím prázdném korytu potoka byl najednou nadbytek vody, která se rozlila po širokém okolí.

Stromy byly poházené všude kolem a jejich vyrvané kořeny tvořily nepřekonatelné překážky. Dampier s několika dřevaři objevil jediný plavby schopný člun a vypluli do zálivu, jehož hladina byla pokryta obrovským množstvím mrtvých ryb. Z osmi lodí, které kotvily u břehu, odnesla bouře všechny na širé moře, kromě jedné jediné. Dřevaři prosili posádku této lodi o nějaké potraviny, ale byli „přijati velmi chladně“. Dampier vzpomíná: „Nedali nám ani kus chleba, natož pak soudek rumu.“

Dampierovo barvitě vyličení této bouře je prvním dochovaným popisem hurikánu včetně mnoha meteorologických podrobností a stálo na počátku jeho celoživotního zájmu o větry a počasí. Hurikán navíc pro něj znamenal zásadní životní změnu. Přišel o veškeré vybavení potřebné pro těžbu dřeva – o sekery, pily, mačety. Neměl peníze a bez nástrojů neměl ani šanci si zde nějaké vydělat. Znamenalo to, jak později napsal, že se „musel podívat po okolí, aby si našel nějakou obživu“. Jednalo se o hezký eufemismus. „Podívat se po okolí“ znamenalo stát se bukanýrem.

Bukanýři tehdy představovali zvláštní sortu pirátů.¹ Někteří piráti se označovali jako korzáři, což znamenalo, že útočili s tichým svolením vlastní vlády na nepřátelské lodě. Angličtí korzáři obvykle lovíli španělská plavidla, a mnohé anglické usedlosti v Karibiku byly tak vybaveny hedvábím, cínovým nádobím a elegantními vyřezávanými židlemi, původně určenými pro nějaký palác v Barceloně nebo v Madridu. Korzáři byli všeobecně tolerováni, někdy dokonce respektováni. Bukanýři žádné svolení provádět nájezdy neměli. Byli to obyčejní zločinci, které pronásledovala vláda jejich domovské země úplně stejně jako vlády nepřátelských států. Skupina bukanýrů, k níž se připojil Dampier, se navíc v pirátské hierarchii nacházela na úplném dně: neútočili na lodě plné pokladů, ale přepadali malé osady

1 Za zlatý věk pirátství se obvykle považuje konec 17. a začátek 18. století, a rozhodně to není náhoda. V Evropě tehdy skončilo několik vleklých válečných konfliktů, což znamenalo, že byl k dispozici dostatek zkušených námořníků bez práce. Mohli sice vstoupit do válečného námořnictva, ale mnohým se zajídala přísná disciplína, která panovala na královských lodích. Přes oceán se navíc dopravovalo v obou směrech tolik bohatství, na které dohlíželo jen velmi málo lodí, že by bylo spíš překvapivé, kdyby pirátství v této době nezačalo vzkvétat.

na pobřeží, kde okrádali místní obyvatele, kteří byli často stejně nuzní jako oni sami.

Nevíme přesně, nakolik se Dampier do těchto nájezdů zapojil, protože ve svých denících všechny detaily vynechal – možná se za ně styděl. Navíc ho většinou od loupení rozptylovaly poklady okolní přírody. Při popisu nájezdu na město Veracruz například odbyl smrt tuctu svých společníků jen pár slovy a úplně pominul skutečnost, že celá akce byla vlastně katastrofa: místní obyvatelé uprchli z města se všemi cennostmi dřív, než se k nim piráti stačili vůbec přiblížit, takže už nebylo co ukořistit. Místo toho se rozepisuje o desítkách papoušků, které místní zanechali v klecích ve svých domech a které si bukanýři odnesli na své lodě jakožto cennou kořist. „Byli zbarvení do žluta a červena,“ rozplýval se Dampier, „velmi nepravdělně, a nádherně pořád dokola žvatlali.“ Nevadí, že ve městě nebyly žádné cennosti – pár papoušků pro něj bylo více než poklady.

Dampier se v srpnu 1678 vrátil do Anglie a za poněkud tajemných okolností uzavřel sňatek s ženou jménem Judith, dvorní dámou jedné vévodkyně. Rozhodl se skoncovat se životem zločince a nakoupil za věno své ženy různé zboží, s nímž v lednu 1679 odplul do Karibiku, kde ho chtěl prodat. Manželce slíbil, že se k ní za rok vrátí. Tento slib však nedodržel. Několik měsíců po příjezdu do Karibiku se připojil ke skupině námořníků, která plula do Nikaraguy, aby tam prodal své zboží. Posádka lodi se rozhodla zastavit na Jamajce, jež tehdy byla notoricky známým střediskem pirátů všeho druhu. Dampier později tvrdil, že byl v naprostém šoku (skutečně „v šoku“!), když zjistil, že námořníci z jeho lodi změnili plány, dali se dohromady s několika piráty a vydali se na bukanýrskou výpravu. Někteří historici se ovšem domnívají, že Dampier velmi dobře věděl, že se na Jamajce setká s piráty, a odplul tam s jasným záměrem znovu vyplout pod pirátskou vlajkou.

Pro toto rozhodnutí měl několik důvodů. Za prvé, jako mnoho jiných v průběhu dějin, toužil po tom, aby zbohatl. Vždy existovala reálná šance, že jeho bukanýři narazí na nějakou španělskou galeonu plnou zlatých dublonů a stanou se z nich boháči. Kromě toho ale nedokázal vyhnat z hlavy vzpomínky na Campeche: na toulky v lesích, na exotické rostlinstvo a zvířenu,

na dlouhé dny strávené uprostřed přírody. Podobné zážitky mu mohl poskytnout jen život piráta. Samozřejmě se jednalo o špinavou práci, plnou násilí a vraždění. Za všechny ty roky viděl Dampier různé hrůzy: probodnuté kněze, zajatce hosené přes palubu, domorodé obyvatele, kteří byli buď postříleni, nebo podrobeni mučení, aby prozradili nějaké informace. Není pravděpodobné, že by se Dampier těchto násilností neúčastnil nebo měl v tomto ohledu přehnané zábrany. V Campeche se v něm ale probudila skutečně silná, až erotická vášeň pro zkoumání přírody. Možná se mu život bukanýra občas zajídal, ale výčitky vždy přehlušilo vzrušení z možnosti prozkoumat nový kus pobřeží, nové mraky na obloze, nové rostliny nebo živočichy. Popisoval to těmito slovy: „Byl jsem více než spokojený,“ ať už dopluli kamkoliv, protože „čím dále jsme se dostali, tím více vědomostí a zkušeností jsem mohl získat, a to bylo to hlavní, po čem mé srdce toužilo“.

Dampier se připojil k jamajským pirátům jako navigátor. Plavba byla jedno drsné dobrodružství, při kterém se kolem něj vystřídalo několik lodí i posádek – není možné ho nějak krátce shrnout. Nejprve přepadali města v Panamě, pak se přesunuli na sever do Virginie, kde byl Dampier z neznámých důvodů uvězněn. Sám se o tomto incidentu zmiňuje jako o „potížích“. Pak se vydali až k tichomořskému pobřeží Jižní Ameriky, kde navštívili i Galapágy.

Občas se posádce podařil zajímavý úlovek: drahé kameny, pár rolí hedvábí, náklad skořice nebo pižma. Jednou se jim podařilo ukořistit osm tun marmelády. Většinou jim ale španělské galeony na širém moři unikly a piráti se raději vydali zkusit štěstí do nějakého přístavu. Někdy se pustili do zdoluhavého a obvykle bezvýsledného obléhání města na pobřeží, aby nakonec zjistili, že se místním podařilo proklouznout jim přímo pod nosem do bezpečí i se svými cennostmi a bukanýrům zbyly jen prázdné ruce a oči pro pláč.

V Jižní Americe se z bukanýrů boháči nestali. „Získali jsme toho jen málo... naší odměnou byla hlavně únava, útrapy a ztráty,“ vzpomínal

Dampier a jeho posádka se na cestě do Indonésie málem stali obětí silné bouře (autorem rytiny je Caspar Luiken).

Dampier. Někdy museli pít vodu „měděné či hliníkové chuti z páchnoucích děr ve skalách“ a byli nuceni strávit mnoho nocí pod širým nebem, kde na ně čekala jenom „studená zem jako lůžko a hvězdné nebe jako příkrývka“. Jednou, když kolem nich zuřila tak silná bouře, že se neodvažovali rozvinout plachty, vyšplhal Dampier a jeden další námořník do lanoví, kde roztáhli své kabáty a řídili tak loď vlastními těly.

Posádka se nakonec rozhodla odplout na ostrov Guam, kde doufala ve větší štěstí. Plavba byla dlouhá (přes 11 000 kilometrů) a mimořádně vyčerpávající. Po jedenapadesáti dnech dospěli k pobřeží, polomrtví hlady. Dampier později zjistil, že kdyby plavba trvala ještě o něco déle, posádka byla rozhodnutá zavraždit a sníst kapitána i důstojníky, včetně jeho. Kapitán si ovšem z této zprávy rozhodně těžkou hlavu nedělal. Obrátil se ke svému navigátorovi a se smíchem mu řekl: „Dampiere, z vás by se tedy asi moc nenajedli.“ Dampier to vysvětlil takto: „Byl jsem totiž naprosto vyzábělý, zatímco kapitán byl při síle a velmi tělnatý.“ Z Guamu podnikla posádka výpravy do Číny a Vietnamu, později se Dampier stal prvním Angličanem, jenž vstoupil na nový kontinent Austrálii. Všude se věnoval studiu místní flóry a fauny, kromě toho ale nadále během pobytu na moři zkoumal větry a mořské proudy, což z něho učinilo prvotřídního navigátora. Dokonce i jeho nepřátelé museli uznat, že měl téměř nadpřirozené schopnosti určit, kterým směrem se za horizontem nachází země, a to jen na základě pozorování směru větru a mořských proudů.

Tyto výpravy podnikal Dampier na různých lodích a s různými posádkami. Někdy se s posádkou předchozí lodi rozloučil přátelsky, bez jakýchkoliv sporů. Dampier se prostě chtěl vydat někam jinam a rozhodl se, že „v žádném případě neopovrhnu jakoukoliv možností navštívit část světa, kterou jsem dosud neměl příležitost spatřit“. Jindy ale musel za značně dramatických okolností prchnout před despotickým kapitánem: protáhl se malým lodním okénkem a pod rouškou tmy tajně zmizel. Při podobných útěcích si s sebou bral jediný majetek, na kterém mu skutečně záleželo – sešity s poznámkami o pozorování přírody.

Poslední útěk, k němuž došlo v jižním Pacifiku, byl mimořádně nebezpečný. Společně s několika námořníky, kteří také toužili vrátit se domů (včetně čtyř indonéských zajatců), se na jednom ostrově vytratil z lodi a zmocnili se kánoe. První pokus odplout za svobodou skončil převrácením, a tak musel Dampier tři dny sušit své poznámky stránku po stránce na slunci. Při druhém pokusu je přepadla bouře, ve které strávili uprostřed oceánu celých šest dní, během nichž se jen modlili a zoufale se pokoušeli veslovat.

„Moře bylo rozbouřené a pokryté bílou pěnou ... naše malé plavidlo mohla ohrozit a pohltnout libovolná vlna,“ vzpomínal Dampier. Ještě více ho trápilo, že už mnoho let nebyl u zpovědi a jeho duši tížilo mnoho nespecifikovaných hříchů: „Ve smutku jsem zpytoval svědomí a s hrůzou a odporem jsem myslel na činy, jichž jsem se dříve dopustil sice s nechtutí, ale dnes jsem se při vzpomínce na ně otrásal děsem.“ Zázrakem se jim však nakonec podařilo doplout na Sumatru, kde se Dampier na břehu zhroutil a síly se mu podařilo opět nabrat až po dlouhých šesti týdnech. Na cestě domů musel vystřídat několik lodí a v září 1691 se konečně ocitl v Londýně. Od chvíle, kdy své ženě slíbil, že bude za dvanáct měsíců zpět, uplynulo dvanáct let.

Judith, jeho žena, měla jakožto dvorní dáma svůj vlastní život a i bez manžela dobrodruha se jí dařilo dobře. Pirát se ale nyní musel poohlédnout po nějakém živobytí. Mnoho možností se před ním neotevíralo (těžko budete v doporučujících dopisech uvádět jako svou profesi „bukanýr“), rozhodl se tedy sepsat knihu o svých zážitcích. Skutečnost, že jeho zápisky přežily všechny útrapy, lze považovat za zázrak. Mnohokrát mu spadly do vody, jednou je dokonce kvůli bezpečnosti ukryl stočené uvnitř bambusových tyčí. Nakonec se mu ale péče o poznámky vyplatila.² V roce 1697 vyšla kniha s názvem *Nová cesta kolem světa* a okamžitě se z ní stal hit. Některé pasáže věnované přírodním vědám nebo antropologii jsou oceňované i dnes.

Po pobytu na Sumatře si Dampier například poznamenal úplně první informaci v angličtině o účincích marihuany: „Někdo je po ní ospalý, někdo

2 Dnes nám pořizování poznámek během cest nepřipadá nijak složité, ale Dampier si nemohl prostě vzít do ruky propisku a začít psát. Pokaždé, kdy si chtěl něco poznamenat, musel ze své bedny v podpalubí vytáhnout brk, ručně nožem seříznout jeho špičku, namíchat si z připraveného prášku a vody inkoust a najít si nějaké alespoň trochu suché místo, kde by nebyla úplná tma a které by nebylo plné neurvalých námořníků. A to všechno jen proto, aby si mohl zapsat pár slov. Navíc to nebylo zdaleka všechno. Jakmile si vše zapsal, musel papír posypat popelem, do něhož se vsákl přebytný inkoust, a zabránil tak rozmazání písma. Nakonec všechny potřeby zase uložil do bedny a doufal, že jeho zápisky mezitím nezničí všudypřítomní hlodavci. Psaní je vždycky dřina, ale tehdy to byla *neskutčná* dřina.

veselý, někdo se pořád směje, někdo začne vyvádět.“ Popsal také hromadnou obřízku dvanáctiletých chlapců na Filipínách a jak pak „čtrnáct dnů mohli chodit jen s nohama od sebe“. Zmínil se i o tetování na polynéských ostrovech a o deformování chodidel čínských žen (které chápal jako pouhý „úskok“ mužů, aby mohli své ženy ovládat a držet je doma). V Západní Indii slyšel legendu o tom, že jeden druh nakládáných hrušek může zbarvit lidskou moč do červena – snědl jich tedy hned dvanáct a s potěšením zjistil, že to funguje. V Oxfordském slovníku anglického jazyka najdeme více než tisíc citací z jeho díla. Dampier rovněž ve své knize uvedl do angličtiny desítky nových slov, například *banán* nebo *avokádo*.

Dampierův cestopis je prostě skvělé vědecké dílo. Dodnes jsou jeho popisy přírody nepřekonatelné. Ve srovnání s Dampierem jsou jiné popisy flóry a fauny suchopárné: jako kdybyste porovnávali vycpaného lva se skleněným očima se skutečnou řvoucí šelmou ve skoku. Částečně spočívá živost Dampierových popisů v tom, že při nich využíval všech pět smyslů, včetně chuti. Nenašli byste zvíře, se kterým by se setkal a které by zároveň neochutnal. Například jazyk plameňáka, jak popisuje, má „u kořene velmi tučnou část, která je mimořádně lahodná. Talíř plný této pochoutky by se hodil pro královskou tabuli“. Uvařil si maso kapustňáka, polévku z leguána i knedlíčky s želvím olejem, a kromě toho desítky dalších prapodivných pokrmů. Pokud se vám ale začínají sbíhat sliny, může četba Dampierovy knihy velmi rychle vyvolat úplně opačné pocity. V jedné poněkud nechutné pasáži popisuje, jak si musel rozříznout nohu a pomalu si z rány vytahovat červa, který se v jeho těle uhnízdil. Podrobně se také rozepisuje – předem se všem čtenářům omlouvám – o snad největším ataku průjmu, jaký byl kdy v dějinách anglické literatury zvěčněn na papíře. Začalo to, když hledal nějaký lék proti horečce. Místní ho přesvědčili, aby si nejprve vzal „lék“ na vyprázdnění střev. Nebyl to dobrý nápad. Průjem se mu čas od času vracel po celý rok a někdy byly záchvaty tak silné, že se na jedno posezení jeho střeva sevřela v křeči třeba třicetkrát, dokud už doslova nebylo kde brát. Práce v terénu prostě není žádná legrace.

Nejoblíbenější Dampierovou historkou ovšem byl útok aligátora. Nejprve čtenářům vysvětlil, jaký je rozdíl mezi aligátorem a krokodýlem. V dobách, kdy i většina vzdělců považovala velryby za ryby, byl podobný cit pro detail pozoruhodný. Jeho vysvětlení by navíc klidně obstálo i v nějakém moderním zoologickém pojednání. Pak vyprávění náhle nabralo jiný směr. Bez jakéhokoli úvodu přešel k popisu nočního lovu v Campeche. Jeden Ir jménem Daniel při něm zakopl o aligátora, který se rychle otočil a zakousl se mu do nohy. Daniel začal volat o pomoc, ale jeho společníci, poznamenává Dampier, „se domnívali, že padl do rukou nějakým Španělem“, nechali ho tedy osudu, aby se ve tmě potýkal s plazem, který v čelistech svíral jeho nohu.

Daniel si ale kupodivu zachoval chladnou hlavu a vymyslel plán, jak se zachránit. Plazi – na rozdíl od savců – nemají pysky, a nemohou tak žvýkat. Proto polykají kořist najednou a pokaždé, pokud chtějí pozřít další kus, musí otevřít tlamu. Jakmile predátor uvolnil stisk čelistí, Daniel vrazil aligátorovi místo další části své nohy do tlamy pušku. Zmatené zvíře se ji pokoušelo spolknout a Daniel to využil k tomu, aby se osvobodil.

Povzbuzen adrenalinem se vyškrábal na strom a začal znovu volat o pomoc. Jeho společníci si uvědomili, že v okolí žádní Španělé nejsou, a vrátili se k němu s hořícími pochodněmi, aby plaza zahnali. Dampier pokračoval ve vyprávění: „Daniel byl v tak žalostném stavu, že nemohl vůbec stát, a jeho koleno bylo zuby aligátora roztrháno na kusy. Druhý den pak našli i jeho pušku ... na pažbě byly dva velké otvory po zubech, na každé straně jeden, skoro palec hluboké.“ Tohle je prostě klasický Dampier – vzdělaný, přesný, současně ale ve čtenářích vyvolává hrůzu.

Někteří historici považují *Novou cestu kolem světa* za úplně první moderní cestopis, který založil nový žánr. Po vydání knihy dostal Dampier pozvání do prestižní Královské společnosti v Londýně (tedy do nejlepšího vědeckého klubu světa), aby zde vystoupil s přednáškou. Docela slušné na bukanýra. Rovněž poobědval s několika významnými státníky, včetně Samuela Pepyse, autora slavného deníku. Všichni hlavouni se pochopitelně chtěli bavit hlavně s Dampierem-přírodovědcem, ale někteří z nich se nepochybně zatetelili při pocitu, že sedí u jednoho stolu s opravdovým pirátem.

Veřejnost se dožadovala pokračování, a tak Dampier vydal v roce 1699 druhý díl *Nové cesty*. Zařadil do něj i svůj slavný esej „Rozprava o větru“, o kterém později námořní kapitáni jako James Cook a Horatio Nelson prohlásili, že nikdy nečetli lepší praktickou příručku o plavbě po moři. Tento esej navíc poskytl silný impuls pro další studium větrů a mořských proudů. Dva Dampierovi současníci – Isaac Newton a Edmond Halley (ten s kometou) – před časem publikovali spisy o původu přílivu a odlivu, respektive o bouřích. Dampierův text je pak doplnil vysvětlením původu větrů a mořských proudů. Tři vědci tedy ve stejné době vyřešili několik hádanek týkajících se moře a cyklického pohybu vody na naší planetě, které zaměstnávaly lidstvo po staletí. Obvykle bychom nezařadili po bok velikánů jako Halley nebo Newton nějakého piráta, ale Dampier se jim jako vědec ve všech směrech vyrovnal.

Ve chvíli, kdy vyšel druhý díl knihy, Dampier už v Anglii nebyl. První díl mu mnoho nevydělal. Částečně byla důvodem skutečnost, že tehdy neexistovaly zákony o duševním vlastnictví, a tak většina peněz z prodaných knih uvízla za nehty literárních pirátů, což je docela ironické. A Dampier musel z něčeho také žít. Navíc silně toužil po tom, aby se jeho pirátská kariéra uzavřela a aby ho svět považoval už jen za respektovaného vědce. Prezident Královské společnosti tedy představil Dampiera prvnímu lordovi admirality, který mu nabídl, aby se postavil do čela expedice do Nového Holandska (dnešní Austrálie). Stal by se tak kapitánem a dostal by svou vlastní loď, *Roebuck*. Dampier sice nebyl nadšený z představy, že by znovu vstoupil do královského námořnictva, ale nabídku přijal. Jedním z jeho úkolů bylo zjistit, jaké nabízí jižní kontinent obchodní příležitosti. Jinak se ale jednalo především o vědeckou výpravu: byla to vlastně úplně první čistě vědecká výprava v dějinách, jeden z nejušlechtilějších podniků, o jakém lidstvo slyšelo. Pod Dampierovým vedením ovšem od začátku směřovala k naprosté katastrofě.

Dampier měl v sobě něco z Thoreaua: bručoun, který měl rád přírodu, ale nesnesl se s lidmi kolem sebe. Kromě toho měl i sklony k aroganci. Pirátské lodě, na nichž začínal, se často trochu překvapivě vyznačovaly poměrně demokratickým duchem. Na některých se dokonce praktikovalo primitivní zdravotní pojištění, kdy se za ztrátu oka nebo končetiny vyplácelo různé vysoké odškodné.³ Dampier však chtěl na svou minulost zapomenout a na palubě *Roebucku* se rozhodně s nikým nebratříčkoval. Usoudil, že je v každém případě schopnější než všichni ostatní, a to ve všech ohledech, vědeckých i ostatních. Bohužel ale postrádal šarm i politické schopnosti, aby si poradil s problémy, které tento jeho přístup vyvolal.

Nejhůře vycházel s ostatními důstojníky. Jeho zástupce, poručík královského námořnictva jménem George Fisher, Dampierem opovrhoval a považoval ho za pirátského lotra. Všude rozhlašoval, že Dampier přijal vedení této výpravy jen proto, aby se mohl zmocnit *Roebucku*, jakmile se dostanou na širé moře, a udělat z něj pirátskou loď. *Roebuck* vyplul v lednu 1699 a ještě než udělal první zastávku (na Kanárských ostrovech, kde měli doplnit zásoby vína a brandy), byli z Dampiera a Fishera zarytí nepřátelé. Podle jednoho svědectví, zaznamenaného přímočarými slovy námořníka, Fisher „zahrnul kapitána mnohými výčitkami, vyzval ho, ať mu políbí řít, a sdělil mu, že pro něj znamená méně než kus lejna“.

V polovině března vyústily tyto spory v násilí. Jak se v životě často stává, na počátku byla bečka piva. Námořníci mají ve zvyku ve chvíli, kdy loď poprvé překročí rovník, otevřít sud a dopřát v horkém počasí posádce, aby upustila trochu páry. Dampierovi muži se o sud postarali velmi rychle a začali si stěžovat, že jejich hrdla jsou stále silně vyprahlá. Prosili Fishera, aby

3 Pirátovi náleželo 600 pesos, pokud přišel o pravou ruku, 500 v případě ztráty levé ruky nebo pravé nohy, 400 za levou nohu a 100 za ztracené oko nebo prst. Tyto údaje byly zaznamenány v oficiálních dokumentech, protože až překvapivě mnoho pirátů umělo číst (údajně až tři čtvrtiny), pravděpodobně kvůli tomu, že se neobešli bez čtení map. Piráti rovněž hlasovali o tom, co bude cílem příštího nájezdu (rozhodovalo se prostou většinou), a jídlo si mezi sebou rozdělovali také velmi demokraticky. Dělili se o něj rovným dílem a na rozdíl od britského námořnictva neměli důstojníci právo na ty nejlepší kousky.

dovolil vypít ještě jeden. Fisher s tím souhlasil, aniž by si ale vyžádal svolení kapitána Dampiera, jak vyžadovaly předpisy.

O vzpouře nemohla být v tomto případě řeč. Avšak Dampier už toho měl plné zuby. Na palubě se šuškal o tom, že Fisher plánuje hodit kapitána přes palubu a nakrmit jím žraloky. A po tomto svévolném zpochybnění své autority ztratil Dampier veškeré zábrany. Jakmile uviděl druhý sud, vzal do ruky hůl, šel za námořníkem, který se snažil sud narazit, a udeřil ho holí do hlavy. Pak se pustil do Fishera a požadoval po něm vysvětlení, jak mohl něco takového dovolit. Než se ale mohl Fisher začít hájit, Dampier ho také udeřil holí a bil ho, dokud nebyl poručík celý zkrvavený. Pak přikázal, aby Fishera spoutali, a potrestal ho dvěma týdny vězení v kajutě. Fisher ji nemohl opustit ani na toaletu a musel tedy trest přetrpět ve vlastních výkalech. Jakmile loď dorazila do brazilské Bahie, nechal Dampier poručíka zatknout a uvrhnout do městského vězení, kde mu bylo odepřeno i jídlo.

Pokud si ale Dampier myslel, že tím celý spor uzavřel, byl to omyl. Ve chvíli, kdy se za Fisherem zavřely dveře cely, vyšplhal poručík do okna a bez přestání pokřikoval na kolemjdoucí, stěžoval si na své uvěznění a pomlouval Dampiera všemi myslitelnými způsoby. Později napsal dopisy pro anglické úřady, v nichž označil svého velitele, piráta a vědce, za tyрана. Jediné, na co myslel, bylo, jak Dampiera zničit.

Dampier na to reagoval tím, že se plně pohroužil do svých přírodovědných výzkumů. Zatímco Fisher kul pikle, Dampier se potuloval v okolí Bahie a porizoval si poznámky o indigu, kokosech a tropickém ptactvu. Jedno z jeho pozorování z této doby se dokonce zapsalo do dějin. Všiml si, že se „dlouhonohé ptactvo“ na různých místech v detailech liší. Rozdíly ale nebyly tak velké, aby se dalo hovořit o odlišném druhu. Zaznamenal, že existuje jen celá řada variací. Aby mohl své pozorování nějak popsat, zavedl nový termín, „poddruh“. Možná to vypadá jako podružnost, ale Dampier byl na stopě myšlenky – týkající se variací v přírodě a vztahu jednotlivých druhů –, kterou později rozvedl jeho velký obdivovatel Charles Darwin ve svém díle *O původu druhů*.

Inkvizice v katolické Brazílii se nakonec rozhodla Dampierovy vycházky zarazit. Nebyli nijak nadšení z představy, že se jim po okolí toulá

protestantský pirát a poznamenává si všechno, co vidí. Šířily se dokonce zvěsti, že ho církev hodlá zatknout a případně otrávit. Dampier se tedy kvapně rozhodl opustit město – možná se bál, že by mohl skončit v cele v řetězech u svého poručíka. Ještě předtím se však postaral o to, aby byl Fisher dopraven zpět do Anglie. Nepochyboval o tom, že ho tam bude čekat ponížující soudní proces za neuposlechnutí rozkazu. V tomto měl ale pravdu jen napůl. V Anglii se bude konat proces, bude velmi ponižující, jenže tím obžalovaným nebude Fisher.

Fisher byl pryč a situace na palubě *Roebucku* se uklidnila. V polovině srpna spatřila posádka pobřeží západní Austrálie a zakotvila u třpytivých bílých pláží Žraločí zátoky. Několik následujících týdnů strávili pozorováním psů dingo, hadů vodnářů, keporkaků a dalších živočichů. Vědecká expedice nemohla začít lépe.

Pak je však štěstí opustilo. Západní Austrálie je nehostinná a vyprahlá, a přestože posádka *Roebucku* prozkoumala celé pobřeží, nenarazila na žádnou pitnou vodu. Námořníci začali trpět žízní, pokusili se tedy kontaktovat místní austrálské obyvatelstvo, o kterém předpokládali, že si dokážou někde vodu opatřit. (Byla to pravda, Austrálci znali různé triky: sledování ptáků a žab nebo osekávání kořenů stromů.) Jakmile se k nim ale námořníci přiblížili, domorodci se rozprchli. Dampier tedy vymyslel zoufalý plán. Tajně se vylodili na pobřeží a Dampier se dvěma muži se ukryli za písčnou dunou, odkud pak chtěli zaútočit na domorodce. Cílem bylo se jednoho z nich zmocnit a přinutit ho, aby jim ukázal cestu k pitné vodě. Angličané vyskočili ze svého úkrytu, Austrálci se dali jako vždy na útěk a Angličané je začali pronásledovat. Nevšimli si ale, že jsou to oni, kdo padl do pasti. Ve chvíli, kdy se Dampier a jeho průvodci dostali do otevřeného prostoru, domorodci se otočili a zaútočili na ně oštěpy. Jednoho z mužů zranili v obličeji, sám Dampier se sotva vyhnul probodnutí. Angličané nejprve vystřelili varovné výstřely, ale bez úspěchu, Dampier tedy zamířil a jednoho z domorodců

postřelil. Jedná se o jeden z ojedinělých případů, kdy se ve své knize zmínil, že se dopustil nějakého násilí.⁴

Dampierovi muži nyní pochopili, že zde vodu nenajdou, a pobřeží Austrálie potupně opustili. To nejhorší na ně ale teprve čekalo. Dampier se pokusil expedici ještě zachránit, a rozhodl se prozkoumat Novou Guineu, kde chtěl nasbírat různé vzorky. Ukázalo se však, že *Roebuck* zjevně nepatří mezi nejlepší plavidla královského námořnictva. Do trupu teklo, dřevo bylo prožrané červotoči a loď byla brzy v tak žalostném stavu, že se Dampier rozhodl vrátit do Anglie. *Roebuck* tam ale už nikdy nedorazil. Poblíž ostrova Ascension v Atlantském oceánu se v trupu lodi otevřela velká trhlina. Dampier se obával, že mu bude ztráta lodi dávána za vinu, a tak se snažil otvor ucpat čímkoliv, co bylo po ruce: například polovinou krávy nebo svým vlastním nočním úborem. Nic z toho ale nefungovalo. Posádka musela u ostrova Ascension loď opustit a Dampier přišel o téměř všechny vzorky, které se mu podařilo na cestě shromáždit. Muži strávili na ostrově pět týdnů a jen pozorovali, jak kolem nich proplouvají různé lodě, nakonec je ale jedna zachránila a odvezla domů.

Vrátit se domů bez vzorků i bez lodi bylo samo o sobě už docela zlé. Ale když v srpnu 1701 dorazil Dampier do Londýna, zjistil, že George Fisher

4 Není pochyb o tom, že Dampier sotva odpovídal našim moderním představám o osvíceném člověku. Jako všichni lidé jeho doby, i on měl mnoho předsudků. Životopisci o něm ale píší jako o „lidském člověku v nelidských časech“, což něco naznačuje. Pokud si dáte tu práci a přečtete si jeho knihy, uvědomíte si, že byl velmi tolerantní k cizím kulturám. Kdykoliv narazil na nějaký zvyk nebo obřad, který mu připadal nezvyklý, nikdy ho nesoudil a snažil se ho nejprve pochopit. O to přísněji ale soudil své krajany. Například povytáhl obočí, když ostatní důstojníci odmítli důvěřovat jedné zajatce, která byla mišéného původu, a nedovolili jí, aby se stala jejich průvodkyní, a to jen proto, že nebyla bílá. Podle našich měřítek by tento bukanýr a přírodovědec jistě neobstál, ale na svou dobu se vyznačoval skutečně velkou mírou tolerance a uvědomoval si, že s Evropany obvykle přichází násilí: „Uvědomuji si, že na světě nenajdeme další tak barbarské osoby, které by jen tak usmrtily člověka, jenž jim náhodou padne do rukou nebo se rozhodne s nimi žít, pokud by je tento při nějakém sporu třeba nezranil nebo se na nich nedopustil násilí.“

neztrácel čas a poštlal tam proti němu už úplně každého. Salva jeho obvinění namířená proti bývalému pirátovi byla natolik účinná, že admirálita nechala Dampiera okamžitě zatknout a postavit ho před námořní soud.

Dampier se hájil, jak jen mohl. Nechal předvolat svědky, kteří odpřísáhli, že proti němu Fisher chystal vzpouru. Nebál se hrát tvrdě: obvinil Fishera (není známo, jestli po právu), že během plavby „sodomizoval“ dva mladé plavčíky (piráti homosexualitu do jisté míry tolerovali, ale královské námořnictvo rozhodně ne). Fisher svá obvinění zamířil na Dampierův charakter a tvrdil, že je zbabělec a ničema. Obvinil ho také, že zavraždil rebelujícího člena posádky tím, že ho uvěznil v kajutě, přestože ten muž zemřel až deset měsíců po skončení trestu. Soudcům slouží ke cti, že tato a další obvinění odmítli, včetně toho, že k potopení *Roebucku* došlo z kapitánovy nedbalosti. Nemohli však ignorovat skutečnost, že Fisher dostal výprask, a shledali Dampiera vinným z „velmi hrubého a krutého chování“ k jeho prvnímu důstojníkovi. Potrestali ho zákazem velení na jakékoliv anglické lodi a pokoutou ve výši tří ročních platů.

William Dampier se pokusil stát se ctihodným člověkem, ale nepřineslo mu to zhola nic. Jako vždy mu nezůstal ani groš, a navíc byl nyní ve vládních kruzích nežádoucí osobou. Zbývala mu tedy jediná možnost: devětačtyřicetiletý přírodovědec se musel vrátit k pirátství.

Dampierovy osudy a doba nám mohou dnes připadat velmi vzdálené, ale etické otázky, které jeho život vyvolává, jsou relevantní i dnes. Pirátství totiž není záležitost jen 18. století. A práce v terénu, které se Dampier věnoval, není dnes v mnoha ohledech o nic méně nebezpečná než před staletími.

Při výzkumné práci totiž skutečně mnoho přírodovědců nezemřelo v posteli. Většinou podlehl malárii, žluté zimnici nebo jiné nemoci, ale osudným se jim staly i hadí kousnutí, panický útěk, útok pumy, sesuvy půdy nebo nedopatřením pozřený jed – tyto příběhy by vydaly na celou knihu. Vědci se občas stali i obětí vraždy. Ernest Gibbins, britský biolog, který v roce

1942 studoval v Ugandě krví přenášené choroby, byl ve svém voze přepaden a ubodán k smrti, protože místní bojovníci si mysleli, že jim odebírá vzorky krve, aby s nimi pak provozoval „čarodějnictví bílého muže“. Policejní důstojník uvedl, že jeho tělo „bylo plné oštěpů, takže vypadal jako zkrvavený dikobraz“. Ve 20. století docházelo po světě k tolika kmenovým válkám a etnickým konfliktům (často podporovaným mezinárodním obchodem se zbraněmi), že na mnoha místech představovala terénní práce vědců obrovské riziko. Dampier a jeho současníci museli překonávat různá protivenství, ale nikdy je neunesla ozbrojená milice, která by za propuštění rukojmích požadovala 6 milionů dolarů, jak se to stalo v polovině devadesátých let 20. století v Kolumbii jednomu specialistovi na pěstování rýže. Z těchto důvodů jsou dnes mnohé vědecké instituce opatrnější a nepouštějí se do chaotických a improvizovaných vědeckých dobrodružství jako v minulosti.

Od Dampierových časů se proměnila i podoba vědeckého pirátství. Dampier se stal pirátem hlavně proto, aby mohl naplnit své vědecké ambice: neznal jiný způsob, jak navštívit vzdálené kraje. V pozdějších dobách se ale vědci často věnovali činnostem, jež byly kriminální už z podstaty. Jejich úkolem totiž bylo ukrást přírodní zdroje. Zrodilo se biopirátství.

Ceněným zbožím byl v koloniálních časech mimo jiné i chinin, látka získávaná ze skořicově zbarvené kůry stromů či keřů rodu zvaného chinovník (cinchona). Pokud ji rozemelete na prášek, smícháte s vodou a vypijete, funguje jako účinný lék proti malárii, nejsmrtelnější chorobě v dějinách lidstva. (Podle některých odhadů připravily nemoci přenášené komáry o život polovinu ze 108 miliard lidí, kteří kdy obývali naši planetu, a největší podíl na tomto masakru připadá právě na malárii.) Malárie sužuje lidstvo po celém světě a zabíjí v Africe, Indii, Itálii i jihovýchodní Asii, ale chinovník roste bohužel pouze v Jižní Americe. Evropané tedy vyslali na kontinent v utajení botaniky, aby se pokusili získat semena této důležité rostliny. Byl to skoro neřešitelný úkol. Nejcennější a na chinin nejbohatší druhy se vyskytovaly pouze vysoko v Andách na prudkých úbočích hor, které byly tři čtvrtiny roku zahaleny v mlze. Ani jeden z pašeráků svůj úkol nesplnil a několik jich při tom dokonce zahynulo.

Jeden však nakonec uspěl – byl to bolivijský Indián jménem Manuel Inca Mamani. Víme toho o něm velmi málo. Uvádí se, že byl potomkem dynastie vládců incké říše, což je skoro určitě omyl. Mohl ale pocházet z rodiny šamanů, ve které se cenily botanické znalosti. Mamani dokázal trávit celé týdny na pochodu nehostinnou krajinou, při němž se udržoval při síle hlavně žvýkáním lístků koky, a měl zřejmě až nadpřirozenou schopnost odhalit v nekonečném pralese malé šarlatové lístky, které jsou charakteristické právě pro chinovník. V roce 1865 se mu podařilo nasbírat několik pytlíků semen, s nimiž pěšky překročil mrazivé vrcholky And a po mnohasetkilometrové cestě je doručil Angličanovi, jenž ho na tuto výpravu najal. Mamani za to dostal odměnu v hodnotě 500 dolarů, dvě muly, čtyři osly a novou pušku. V nepřítomnosti ho ale také odsoudili k trestu vězení za vlastizradu. Hamizný Angličan ho později vyslal na další cestu, aby přinesl ještě více semen, avšak tentokrát byl Mamani polapen a obviněn z pašeráctví. Skončil bez jídla a vody ve vězení, navíc byl surově zbit. Když ho za dva týdny propustili, byl v tak špatném stavu, že sotva mohl stát na nohou. Ke všemu mu zabavili jeho osly a Mamani za několik dní zemřel.

Historici dodnes debatují, jestli byl Mamaniho čin oprávněný, nebo ne. Na jedné straně si Peru a Ekvádor osobovaly monopol na důležitý lék, který pak prodávaly do světa za velmi přemrštěné ceny – vydělávaly tudíž na lidském utrpení. Navíc se v těchto státech starali o chinovníky tak bídne, že v polovině 19. století skoro vymizely. Některé evropské státy pak použily Mamanim získaná a do Evropy propašovaná semena k tomu, aby založily v Asii chinovníkové plantáže, čímž zachránily po celém světě miliony životů.⁵ (Mimochodem britští důstojníci v Indii si navykli zpestřit hořky

- 5 Pokud máte rádi historky o nacistech (a přiznejme si, každý příběh je zajímavější, pokud se v něm objeví pár zlých nácků), pak vám doporučuji poslechnout mého podcastu s názvem *Disappearing Spoon* (Mizející lžice), kde najdete jednu skutečně vynikající historku. Je o dvou zkorumpovaných náckách, kteří za druhé světové války zachránili zřejmě více amerických životů než kdokoliv jiný tím, že do USA v těchto nelehkých časech dodávali chinin. Podcast kromě toho obsahuje spoustu příběhů, které se nevešly do mých knih. Najdete ho na iTunes, Stitcher i na dalších streamovacích platformách, nebo přímo na mých stránkách na samkean.com/podcast.